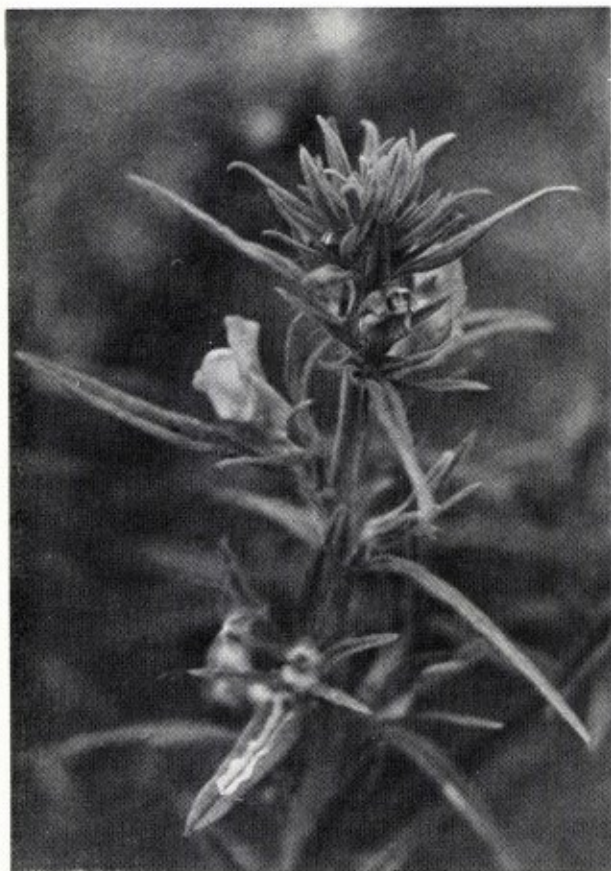

II. SCROPHULARIACEAE

(HELMKRUIDACHTIGEN) (tweede deel)

door S. J. DIJKSTRA

Antirrhinum (Leeuwebek). In Nederland bestaat slechts een wilde soort en wel *A. orontium* (Akkerleeuwebek). De plant en ook de bloem zijn veel forser

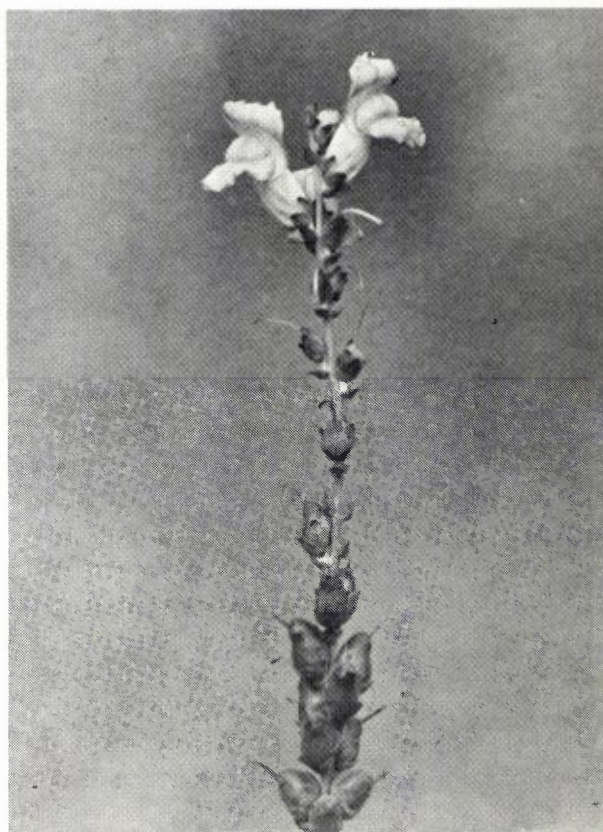

Antirrhinum orontium (Akkerleeuwebek)

Dit gedeelte van de bespreking van de geslachten der Scrophulariaceae is het vervolg op SCROPHULARIACEAE (eerste deel), in het Natuurhistorisch Maandblad, 1975, no. 1/2, waarin de geslachten *Verbascum* en *Linaria* behandeld werden.

dan de drie laatst genoemde *Linaria*-soorten. Hij komt voor op zandgronden, maar ontbreekt in de noordelijke helft van ons land. Dr. de Wever noemt hem niet zeldzaam op zand- en kiezelakkers; toch moet gezegd worden, dat hij de laatste jaren zeldzamer geworden is, gezien de grote moeite, die gedaan moet worden om nog een exemplaar te vinden voor een foto. De bloemkleur is rood (soms wit) met wat donkerder strepen en een geelachtig honingmerk. Hij is éénjarig.

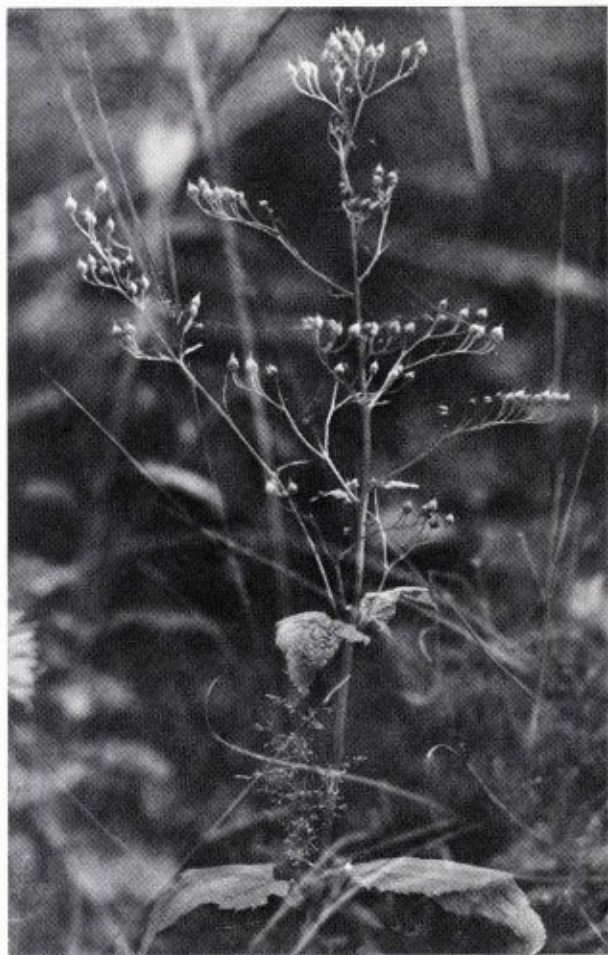
Antirrhinum majus (Leeuwebek). Bij de meesten overbekend. Oorspronkelijk uit Zuid-Europa af-

Antirrhinum majus (Leeuwebek)

komstig, maar veel gekweekt en ook verwilderd. De kroon is in de regel paars-rood, de monddoening van de onderlip vaak geel of wit. Planten met pelorische (straalsgewijs symmetrisch) bloemen komen voor. Door te selecteren kan men planten krijgen, waarvan de bloemkleur varieert van donkerrood tot geel en wit en natuurlijk ook een combinatie van deze kleuren. In dezelfde kleurschakering kan men ook pelorische bloemen kweken en deze zijn, indien men zuivere lijnen heeft, kleur- en vormvast. In de regel beschikt men echter niet over zuivere lijnen, zodat na het uitzaaien van gewonnen zaad, men het volgende jaar een heel mengelmoe van kleuren en vormen krijgt, ze „mendelen” uit. Met deze soort heeft men heel wat erfelijkheidsproeven gedaan, zowel betreffende kleur als vorm. Veel werk op dit gebied werd door Baur ondernomen. De onderlip van *Antirrhinum* is naar boven uitgestulpt, waardoor de „mond” van de bloem afgesloten is. Gaat een vrij groot insect, b.v. een hommelt, op de onderlip zitten, dan klapt deze lip naar beneden en komt de opening vrij. Een dergelijke inrichting komt ook voor bij de Muurleeuwebek.

Scrophularia (Helmkruid). In Nederland komen vijf soorten voor, één zeer zeldzaam. Dr. de Wever noemde 2 soorten voor Zuid-Limburg, een derde was reeds verdwenen. Het zijn *S. nodosum* (Helmkruid) en *S. aquatica* (Waterhelmkruid). Beide soorten kunnen vrij hoog worden, zelfs 1.20-1.50 m. Hun stengel is vierkant. De bladstand kruisgewijs, d.w.z. dat 2 bladeren telkens tegenover elkaar staan, het volgende paar staat loodrecht op het eerste paar, enz. Van boven bekeken vormen ze een kruis. Daar Labiaten (Lipbloemigen) ook meestal een vierkante stengel hebben en een kruisgewijze bladstand, zou men *Scrophularia* soorten voor Lipbloemigen kunnen houden, ook al omdat hun bloem 2-lippig is. Zodra men echter de 2-hokkige vrucht ziet, is vergissing uitgesloten, daar Lipbloemigen een 4-delige vrucht bezitten. Bovendien is de stengel van *Scrophularia* onbehaard. De bloemen zijn, in verhouding tot de vrij grote planten, tamelijk klein en hun kleur

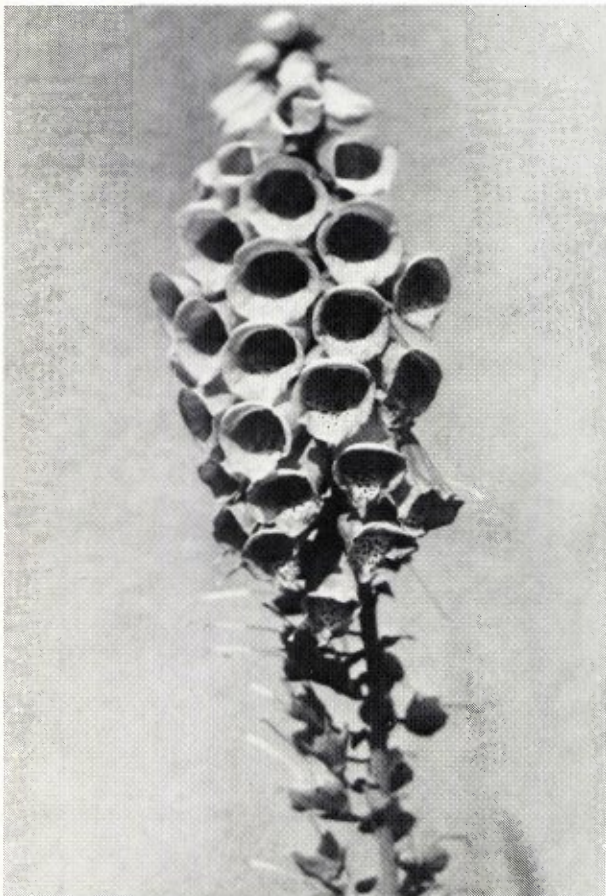

Scrophularia nodosa (Helmkruid)

weinig opvallend. Dat ze nog een rest van de 5-de meeldraad hebben, werd reeds meegedeeld. Beide soorten komen voor langs het water en verder op vochtige plaatsen, ze zijn overblijvend. *S. nodosum* heeft een dikke wortelstok met knolvormige verdikkingen, de stengel is ongevleugeld. De bloemkleur is bruin-rood, aan de basis groenachtig of geel-groen. Deze soort werd vroeger in Limburg wel verzameld als middel tegen aambeien. *S. aquatica* bezit een wortelstok zonder verdikkingen, zijn stengel is ge-

vleugeld, d.w.z. voorzien van bladachtig-vliezige lijsten. De bloemkleur is purperbruin, aan de basis groenachtig geel.

Digitalis (Vingerhoedskruid). In Nederland slechts één soort: *D. purpurea*. Volgens de flora vrij algemeen in het wild in het Krijtdistrict en het Subcentraaldistrict (Midden- en Noordlimburg ten oosten van de Maas, de Achterhoek en Twente). Het is echter geen krijtplant, maar voorkomend óf op een ontkalkte bodem, maar meer nog op hoge bosgrond, óf op het zand. Soms zeer talrijk na kaalkap en dan

Digitalis purpurea (Vingerhoedskruid)

schadelijk voor herbeplanting met jonge boompjes. Elders in ons land adventief. De soort is meestal 2-jarig. Het eerste jaar wordt een bladrozet gevormd, daarna ontwikkelt zich de bloeistengel in het volgende jaar. De stengel kan een lengte bereiken van 1.50 m. en draagt talrijke grote 4-5 cm lange, buis-vingerhoedvormige bloemen, alle naar het licht toe gedraaid. De kleur is rood met van binnen donkere vlekken, die weer omgeven zijn door lichtere randen. De kroon is van binnen sterk behaard, evenals de onderzijde van de bladeren. De kroon bestaat weer uit een boven- en een onderlip. Een bloeiwijze kan wel uit een 100-tal bloemen bestaan, die veel nectar bevatten en druk bevrogen worden door hommels. Ook komt nogal eens een pelorische bloem voor met niet 1 onderlip, maar een aantal, die in een regelmatige kring staan gerangschikt. De topbloem is niet hangend, maar staat rechtop en is bekervormig. Witte bloemen komen ook voor. De bladeren worden dank zij Withering, 1786, in de officiële geneeskunde gebruikt tegen hartziekten. Uit de Ardennen en de Eifel zult U misschien twee geelbloeiende soorten kennen, n.l. *D. ambigua* en *D. lutes*. De bloemkroon van de eerste soort is zo groot als die van *D. purpurea*, ook komt de vorm van de kroon met deze overeen. *D. lutea* heeft een kleinere kroon, ongeveer 2 cm lang en de bloem is iets duidelijker 2-lippig. Beide soorten zijn overblijvend.

Veronica (Ereprijs). In Nederland komen zo'n 20 soorten voor, plus nog enige adventieve en verwilderde soorten. Dr. de Wever noemt er voor Zuid-Limburg een 15-tal. De lengte bij de kleinste soort varieert van 4-30 cm, die van de grootste van 60-120 cm. Sommige soorten komen voor langs het water, andere in vochtige loofbossen, verder op bouwlanden of in moestuinen en op zand- of heidegrond. Een aantal is overblijvend, soorten, die op bouwgrond groeien, slechts 1-jarig. Men kan veronderstellen, dat deze laatste zich misschien aangepast hebben aan het regelmatig bewerken van de grond, waardoor ze gedwongen zijn om in korte tijd

zich volledig te ontwikkelen. Het is echter ook mogelijk, dat ze reeds 1-jarig waren voordat de mens met zijn werkzaamheden begon en dat ze dank zij deze grondbewerking zich beter konden handhaven en uitbreiden.

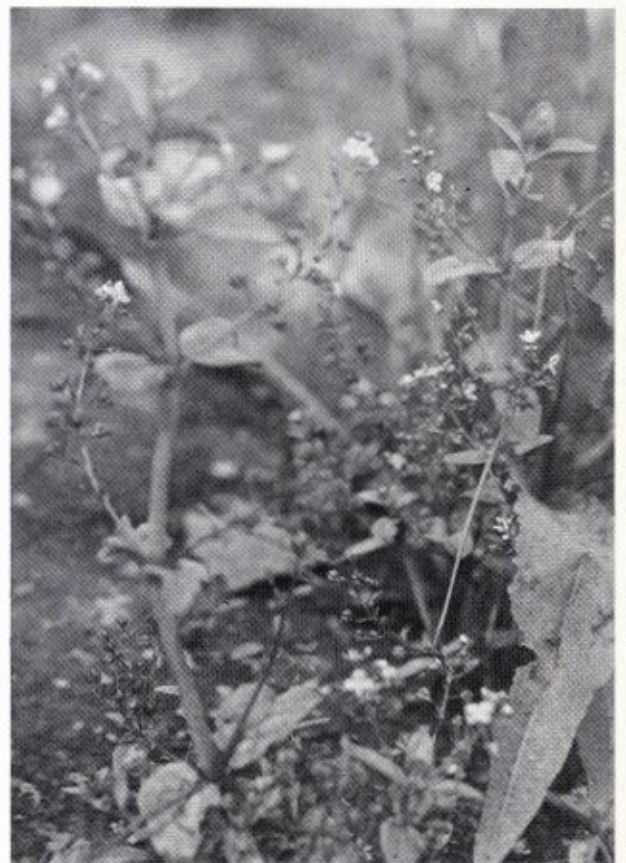
De kelk is 4-, soms 5-delig, maar in het laatste geval is een van de slippen kleiner dan de andere vier. De kroon is 4-spletig, meestal straalsgewijze symmetrisch, bij uitzondering 2-lippig en er zijn slechts 2 meeldraden. Een en ander wijkt af van de andere Scrophulariaceae; de vrucht is zoals het behoort 2-

hokkig. De bloemen zijn, ook bij de grotere soorten, vrij klein, vaak donker-blauw, soms licht-blauw met donker-blauwe aders. Bij enkele soorten heeft men bij uitzondering ook witte en rose exemplaren gevonden. Het zal de lezer wel duidelijk zijn, dat we alle soorten uit dit geslacht niet kunnen beschrijven of zelfs benoemen. Daarom slechts enkele grepen.

Veronica longifolia (Langbladige Ereprijs). Afgelopen zomer vond ik deze soort nog volop langs de Overijsselse Vecht, verder langs de Dinkel, de Dom-

Veronica longifolia (Langbladige Ereprijs)

Veronica beccapunga (Beekpunge)

mel en op een plaats langs de Waal. Het is onze grootste soort en hij wordt ook wel in tuinen gekweekt. De soort was volop in bloei, hetgeen op de foto duidelijk te zien is.

Andere soorten langs beken en waterkanten zijn *V. beccabunga* (Beekpunge); de wetenschappelijke naam is afgeleid van de volksnaam, deze afleiding is taalkundig geheel onjuist. Verder *V. anagallis-aquatica* (Water Ereprijs). Beide soorten komen in Zuid-Limburg voor, o.a. langs de Geleenbeek. De eerste soort heeft een bijna ronde stengel, de tweede een bijna vierkante.

V. chamaedrys (Gewone Ereprijs) komt op grasgrond voor, aan wegen, enz. Iedereen, die voor de natuur belangstelling heeft, kent zijn naam misschien niet, maar heeft hem toch vaak genoeg gezien. De kroon is 4-spletig, schotelvormig met een korte kroonbuis, blauw van kleur met wat donkerder aders en meer naar binnen wit. Opvallend is, dat de stengel bijna altijd bezet is met 2 overlangse rijen haren, die met het blote oog duidelijk te zien zijn. De soort bloeit omstreeks mei.

V. officinalis (Mannetjes Ereprijs), bewoner van zand en heidegrond. De stengel is kruipend en ruw behaard, zoals van vele plantesoorten van droge terreinen. Ook deze soort zal voor wandelaars in een dergelijke omgeving wel bekend zijn.

Tenslotte enkele soorten uit groentetuinen en akkers. *V. arvensis* (Veld Ereprijs), *V. agrestis* (Akker Ereprijs). De grootte kan nogal verschillen in verband met hun standplaats: op schrale grond zijn het kleine, weinig vertakte plantjes, op goede grond veel grotere en sterk vertakt. Slechts weinig *Veronica*-soorten worden gekweekt en dan zijn het voornamelijk rotsplantjes. Beter bekend is *Calceolaria* (Pantoffelplant), die ook tot deze familie behoort. De vorm van zijn bloem wijkt sterk af van de straalsgewijs symmetrische Toorts-bloem, waarvan wij zijn uitgegaan.

Veronica chamaedrys (Gewone Ereprijs)